

ВСТУП

FOREWORD

ВСТУПНЕ СЛОВО

Для египтології 2022 рік є ювілейним. Двісті років тому, 27 вересня 1822 року, талановитий французький сходознавець Жан-Франсуа Шампольйон (Jean-François Champollion, 1790–1832) проголосив на засіданні Академії написів Французького інституту свою відому доповідь «Лист до п. Дасье стосовно алфавіту фонетичних ієрогліфів» («Lettre à Mr. Dacier relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques»), в якій він надав інформацію про своє відкриття фонетичного значення низки єгипетських ієрогліфів¹. Ця промова, видана як окрема публікація, вважається епохальною, адже дала дієвий ключ для дешифрування єгипетської писемності, а відтак до появи египтології як наукової дисципліни.

• «Батько» египтології Жан-Франсуа Шампольйон. Малюнок Джузеппе Анджелеллі (Giuseppe Angelelli), 1829 р. (за <https://bit.ly/3Dtvsj4>)

• Лорд Джордж Карнарвон (праворуч) та Говард Картер (ліворуч) перед входом до поховальної камери в гробниці Тутанхамона, 16.02.1923 р. (за: Connor, Laboury 2020, 55, fig. 5)

1 Bierbrier 2012, 114–115.

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ:

ЄГИПЕТ ТА УКРАЇНА – КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

Ми звикли шукати коріння нашої цивілізації в античній Греції, на підґрунті якої була створена Європа. І дійсно, суспільні інститути Еллади, уявлення про людину, естетичні засади і, звісно, філософія є основами західної культури. Але й антична культура Еллади не виникла сама собою.

Дві перші міські цивілізації на Землі виникли в Месопотамії (Шумер) та Єгипті, у долинах річок на алювіальних ґрунтах. Цей регіон Дж. Г. Брестед у 1906 р. назвав «Родючим півмісяцем», саме в ньому пройшли усі процеси, що передували виникненню цивілізації, а саме «неолітична революція» (термін Г. Чайлда, 1923 р.) – перехід до землеробства та скотарства від мисливства та збирання, і поява перших осілих поселень протоміського типу. Тобто цивілізацію винаходили в долинах річок Тигру, Євфрату та Нілу. Саме тут вона розвивалась протягом тисячоліть і була джерелом культурних запозичень для еллінів, зокрема, у мистецтві, науці, архітектурі та писемності. Цей процес відбувався як напряду з Єгипту та Месопотамії, так і через посередників, таких, як наприклад фінікійці. Елліни створили самобутню та унікальну культуру, архаїчні форми якої, натомість, містять багато слідів запозичень зі Сходу.

Таким чином, культуру Стародавнього Єгипту, яка створювалася з нуля, тобто дійсно «вперше в історії», можна розглядати як один із «вихідних кодів» європейської цивілізації. Цей код, що був значно переосмислений тисячолітньою історією і має на собі всі відбитки культур-посередників та їх привнесень, все ж таки є одним із перших та основних. І такий погляд на нашу історію, яка тісно пов'язана з європейською культурною парадигмою, дарує набагато більше можливостей її осмислення, бо відкриває не тільки первинні сенси культури, але і дає іншу картину основ цивілізації. Це добре розуміли у Європі ХІХ століття, коли з військової кампанії Наполеона розпочалося наукове вивчення Стародавнього Єгипту.

ІВАН ФРАНКО

ЄГИПЕТСЬКІ
КАЗКИ
І КАЗКА
«ПРО ДВОХ
БРАТІВ»

IVAN
FRANKO

Egyptian Tales
and the Tale
of Two Brothers

ЄГИПЕТСЬКІ КАЗКИ І КАЗКА «ПРО ДВОХ БРАТІВ»

ІВАН ФРАНКО

Публікація: ІВАН ФРАНКО (перекл. з французької). *Єгипетська казка про двох братів.*

В: КЛОУСТОН В. А. *Народні казки та вигадки й їх вандрівки та переміни.*

Переклад з англійської А. Кримського. Київ, 2009¹²¹. С. 89–99.

ВСТУПНА УВАГА

Коли в р. 1852 єгиптолог де Руже віднайшов оповідання з доби фараонів, похоже на оповідання з «Тисячі й одної ночі», здивувалися сьому дуже всі, навіть ті вчені, що, думалось, добре знали стародавній Єгипет. Досі віднайдено в папірусах гімни до богів, історичні поеми, писання магичні або наукові, листи про всякі справи, цілу літературу поважну та духовну – аж тут на тобі, казка! Вельможні особи, що їх мумії спочивають у наших музеях, уважалися досі такими поважними, що ніхто в світі не був би посмів думати, щоб вони читали або komponували казки в ту пору, коли ще не були муміями, а живими людьми. А тут на тобі, казка! Вона була власність царевича, сина царського, що сам опісля був царем, власність Сеті II, сина Мінефти, внука Сезостріса. Одна Англічанка, що походила з Парижа, Єлисавета д'Орбіне, прислала д-ру де Руже папірус, закуплений нею в Італії, і бажала знати, що в ньому було написано. Оповідалося там про двох братів, далі про те, як жінка старшого фальшиво обвинуватила молодшого, так що він мусив утікати, і як він опісля перемінювався зразу в бика, потім в дерево, а за третім разом відродився царем. Де Руже подав 1852 р. не так переклад, як розбір сеї казки (*Revue Archéologique* t. IX, з 85 і д. гл. також *Athénaeum Français* I, 1852). Багато місць тексту виблідла майже до крихти: деінде шохвилі попадалися прогалини чи то тому, що рукопис був ушкоджений, чи тому, що тяжко ще було відчитати деякі знаки або зрозуміти значення певних граматичних зворотів. Навіть ім'я героя було кепсько прочитане: Сату, а треба читати: Бітіу. Та відтоді можна сказати, що ані одного останка єгипетської літератури

121 Перша публікація: Клоустон 1896. – Ред.

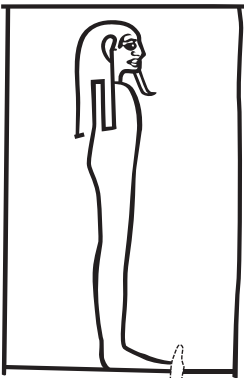
• Абідоська стела № 20 Небанха (*Nb-ḥnh*) з текстом пісні арфіста, Середнє царство (2030 – 1650 до н.е.), Cairo J.E. 43461 (за: Peet 1914, 117, fig. 80)

КОМЕНТАР

Текст 6-ї глави є магичною формулою, пов'язаною з функціонуванням заупокійних статуєток-ушебті (*ššwʒb.tj, š'c.b.tj, wšb.tj*), які були важливою частиною поховального інвентарю єгиптян протягом двох тисячоліть – з доби пізнього Середнього царства і до раннього Птолемеївського періоду³⁹⁷. Імітації ушебті (т.зв. псевдо-ушебті) в контексті популярності єгипетських культів мали розповсюдження і в європейських провінціях Римської імперії в часи, коли в самому Єгипті ушебті вже вийшли з вжитку у поховальному обряді³⁹⁸.

Найбільш ранні текстові паралелі до 6-ї глави Книги мертвих сходять до 472-го вислову Текстів саркофагів, який зафіксовано на двох пам'ятках середини XII династії з Дейр ель-Берше, некрополя Гермополя. Це саркофаги Гуа (London BM EA 30839) (B2L за А. де Буком) та Сепі (Paris Louvre E 10779 A-B) (B1P за А. де Буком)³⁹⁹. Це дає підстави вважати, що «формула ушебті» з відповідними ідеями, що за нею стоять, має гермопольське походження⁴⁰⁰. Надалі текст 6-ї глави зустрічається в усіх хронологічних редакціях Книги мертвих.

За уявленнями єгиптян, у потойбічному світі ці фігурки мали виконувати замість померлого будь-які примусові роботи в царстві Осіріса. Оскільки заупокійне життя уявлялося єгиптянам ізоморфним реальному, вважалося, що після

• Війнетка 6-ої глави в папірусі Небсені, Мемфіс, XVIII династія (pLondon BM EA 9900; © Trustees of British Museum)

смерті людина потрапляла у схоже земному середовище деспотичного царства, але вже не земного царя, а володаря Інобуття – Осіріса. Зокрема, тут вона була змушена виконувати царські примусові роботи, пов'язані з підтриманням функціонування іригаційної системи потойбічного Нілу. Аби уникнути цього, замість людини «відправлялися працювати» його «замінники» – ушебті (оскільки вони були своєрідними «двійниками» певного індивіда, на них, якщо дозволяв розмір, виписували ім'я та титули тієї людини, до поховання якої вони потрапляли). Магічним інструментом, що «змушував» їх це робити, і був текст цього заклинання.

397 Тарасенко 2021, 1135-. Докладніше про ушебті та їхнє значення в заупокійних уявленнях єгиптян див.: Speleers 1923; Schneider 1977; Schlögl 1993; Stewart 1995; Janes 1999; Bovot, Ziegler 2003; Тарасенко 2017, 88–126.

398 Екземпляри таких ушебті є і в музеях України, див.: Tarasenko, Tomorad 2017, 262–266.

399 СТ, VI, 2.

400 Єг. *Hmnw*, суч. Ель-Ашмунейн. Столиця XV верхньоєгипетського ному. Культурний центр бога мудрості та письма Тота.

НАТАЛІЯ БОНДАРЕНКО

ТЕКСТИ ІЗ
ЗАУПОКІЙНОГО
ХРАМУ ЦАРИЦІ
ХАТШЕПСУТ
В ДЕЙР
ЕЛЬ-БАХРІ

NATALIYA
BONDARENKO

Texts from the funeral
temple of Queen
Hatshepsut
at Deir el-Bahri

ТЕКСТИ ІЗ ЗАУПОКІЙНОГО ХРАМУ ЦАРИЦІ ХАТШЕПСУТ В ДЕЙР ЕЛЬ-БАХРІ

НАТАЛІЯ БОНДАРЕНКО

I. ЛЕГЕНДА ПРО БОЖЕСТВЕННЕ ПОХОДЖЕННЯ ЦАРИЦІ ХАТШЕПСУТ

Період Нового царства (1550–1070 рр. до н. е.)⁴⁴⁵ – це апогей зростання статусу та впливу цариць, як в релігійній, так і в політичній системах держави. Ще з самого народження Хатшепсут (1478–1458 рр. до н. е., XVIII династія) займала високе положення при правлячому дворі завдяки своєму царському походженню⁴⁴⁶. Батько, Тутмос I (бл. 1506–1493 рр. до н. е.), вже тоді представляв її як «спадкоємиця» (*iry-p^ct wrt*). У 1479 році, цариця стає регентом при малолітньому пасинку Тутмосі III (1497–1423 рр. до н. е.). Хатшепсут активно використовувала культ бога Амона⁴⁴⁷, розповсюджуючи легенду про своє божественне походження, задля укріплення свого права на владу. Подібна політика також простежується в активній програмі будівництва релігійних центрів та храмів: Гермопіль, Гермонтіс, Спеос-Артемідос, поминальний храм Дейр ель-Бахрі та Карнакський храм.

Проте після смерті Хатшепсут Тутмос III розпочинає активне руйнування усіх матеріальних згадок про царицю. Саме це призвело до значного

445 Тут і далі датування за: Shaw 2003.

446 Хатшепсут була донькою цариці Яхмес та фараона Тутмоса I. Див.: Redford 1967, 55.

447 *Jmn* – «таємний». Цар богів та місцевий бог Фів.

зменшення джерельної бази щодо періоду правління жінки-фараона. Незважаючи на те, що вже згаданий храм у Дейр ель-Бахрі⁴⁴⁸ зруйнований не був, більшість статуй Хатшепсут було демонтовано, а зображення та згадки імені на стінах храму знищено. Для ще більшого затвердження свого права на владу, Хатшепсут вирішує використати не лише ім'я свого земного батька – Тутмоса I, а й божественного – Амона. Саме Хатшепсут стала першою правителькою, яка використала сцени свого божественного походження та народження при будівництві власного поминального храму.

Публікується вперше.

Переклад тексту сцен на стінах заупокійного храму Хатшепсут в Дейр ель-Бахрі здійснено за замальовками Е. Навілля, створеними під час його дослідження храму в 1890-х роках, та опублікованими у праці «The temple of Deir el-Bahari»⁴⁴⁹ (том II, 1896 р.). Також використано записи ієрогліфічних текстів К. Зете «Urkunden des ägyptischen Altertums»⁴⁵⁰ (том IV, «Urkunden der 18. Dynastie», 1906 р.).

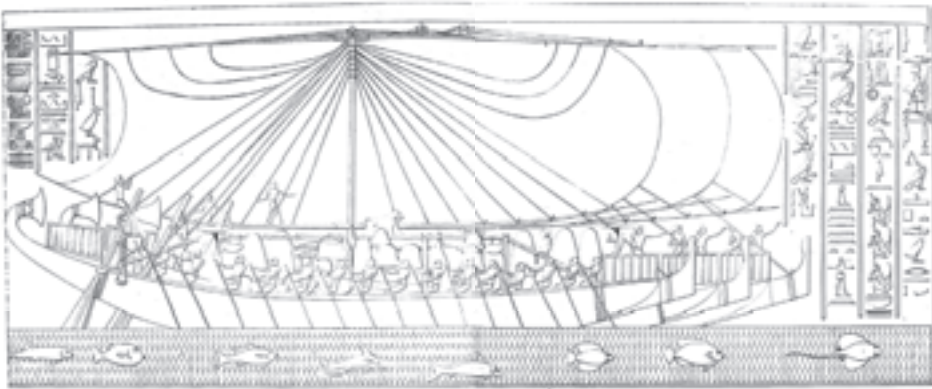

• Заупокійний храм Хатшепсут в Дейр ель-Бахрі (© Photo PCMA, D.F. Wiczerek)

448 *dsr-dsrw* – «священний із священних». За будівництво поминального храму цариці Хатшепсут відповідав архітектор Сененмут.

449 Naville 1896, pl. XLVI–LV.

450 Sethe 1906, 215–233.

• Зображення морського корабля, відправленого Хатшепсут в експедицію в Пунт (промальовування за: Naville 1898, pl. LXXV)

Слова Амона, володаря трону Двох земель: Запрошую тебе до мене з миром, люба донько, що у моєму серці, цар Верхнього та Нижнього Єгипту Мааткара, яка створює прекрасні пам'ятники для мене, очищає місце великої Еннеади та наповнює мій храм спогадом про свою любов. Ти великий правитель, що заволодів Двома землями, Хатшепсут, що приносить велику жертву, та дарування їжі. Ти постійне задоволення для мого серця⁴⁸⁵. Я дарував тобі усе життя, панування, стабільність, здоров'я та радість, що мав. Я дав тобі усі рівнини та гори, щоб ти насолоджувалася ними. Я визначив для тебе це ще давно. Я передбачив це ще за багато років. Я задумав зробити корисну справу. Я дарував тобі увесь Пунт, незвідану Землю богів та миртові тераси, донині невідомі єгиптянам. Про це (Пунт) стало відомо з чуток, з розповідей предків. Були привезені екзотичні товари попереднім царям Нижнього Єгипту (предкам), від одного до іншого, з часів предків. І лише твоїм дослідникам та експедиції дозволено увійти туди, після того, як я проведу вас по воді та суші, відкривши незвідані шляхи, після того, як я увійду до миртових терас. Це священний край Землі богів. Це моє місце насолоди. Я створив це для себе, щоб потішити своє серце. (Нехай) вони (дослідники) візьмуть стільки мирт, скільки забажають, і заповнять свої човни свіжими деревами мирт та цінними товарами з цієї землі настільки, щоб задовольнити власні серця. Єгиптяни не знають пунтійців⁴⁸⁶ з Землі богів. Я умиротворив їх заради тебе, і вони прославлятимуть тебе як бога, через велич твоєї могутності над навколишніми землями. Вони знають, що я їх володар,

485 *shtp.t.jb.j* – букв. «ти задовольняєш моє серце».

486 Тобто *hbstjw nw* – «бородатих людей».

БІБЛІОГРАФІЯ¹

АНТОНОВИЧ М. 1946.

Скитія й Єгипет у античному письменстві. Женева.

АНТОНОВИЧ М. 1947.

До питання про титулятуру єгипетського царя. *Бюлетень УВАН*. Ч. 11–12. Авгсбург, 33–34.

АНТОНОВИЧ М. 1966.

З антології єгипетської літератури. При приреченого принца. *Сугасність*. № 8 (68), 59–65.

АНТОНОВИЧ М. 1966А.

З антології єгипетської літератури. Про двох братів. *Сугасність*. № 9 (69), 47–57.

АНТОНОВИЧ М. 1966Б.

З антології єгипетської літератури. Листи до мерців. Напис з гробниці Уні. Спір душі з тілом. *Сугасність*. № 12 (72), 44–59.

АССМАН Я. 1999.

Египет: теология и благочестие ранней цивилизации: пер. с нем. Москва.

АТАМАНЕНКО А. & ГОДЖАЛ С. 2021.

Листування Марка Антоновича і Дмитра Чижевського: «...є й цілий ряд наукових праць, які крім Вас ніхто написати не зможе».

В: І. Гирич & Л. Рудницький (ред.). *Академічна традиція українського зарубіжжя: історія і сугасність. Liber amicorum на пошану президента УВАН у США проф. Альберта Кіпи*. Нью-Йорк & Київ, 277–351.

БЕРЛЕВ О. Д. 1978.

Общественные отношения в Египте эпохи Среднего царства. Москва.

БОЛЬШАКОВ А. О. 2001.

Человек и его Двойник. Изобразительность и мировоззрение в Египте Старого царства. Санкт-Петербург.

БОЛЬШАКОВ А. О. 2011.

Древний Египет в Эрмитаже. Новые открытия. Санкт-Петербург.